

Tengely Adrienn

**Adalékok az 1918-1919-es polgári demokrácia vidéki
történetéhez**

**A szepesi római katolikus egyházmegye eseményei
az őszirózsás forradalom és a cseh megszállás között**

Az 1918-1919-es polgári demokrácia vidéki eseményei meglehetősen kevésbé feltártak, a határöntúli területekre vonatkozóan pedig mondhatni egyáltalán nem ismertek a hazai történettudomány előtt. A felvidéki, erdélyi, kárpátaljai és délvidéki egyházi eseményekről sem tudunk semmit időszakunkban, ami egyrészt a források — különböző okokból fakadó — nehéz hozzáférhetőségének, másrészt pedig sok helyen az iratok eltűnésének köszönhető. A Szepesi egyházmegye ilyen szempontból jobb helyzetben van, mivel itt a püspökség egyházkormányzati iratai megmaradtak eredeti helyükön és külföldi kutatók számára is hozzáférhetőek. Igaz, egyházi témájú, illetve kiadású lapot nem működtetett a püspökség időszakunkban, így elesünk egy nagyon gazdag forrásanyagtól, de csupán a püspöki levéltár dokumentumait és más levéltárak erre a területre vonatkozó anyagmorzsáit felhasználva — ha vázlatosan is — be tudjuk mutatni az egyházmegye helyzetét az őszirózsás forradalom és az 1918. december 6. után bekövetkező cseh megszállás között, ami talán lehetővé teszi a polgári demokrácia vidéki történéseinek egy kicsit jobb rekonstrukcióját is.

A Szepesi egyházmegyét Mária Terézia alapította 1776-ban az Esztergomi főegyházmegyéből kiszakított részekből, a rozsnyói és a beszercebányai püspökséggel együtt. A székesfehérvári után a legkisebb lélekszámú egyházmegye volt,¹ területileg a gyéren lakott Liptó és Árva vármegyét, valamint a Szepesi vármegye késmárki, ólublóí, szepesófalui, szepesszombati, löcsei és szepesváraljai járásait foglalta magába. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a terület 286 272 főnyi összlakosságából 197 124 római katolikus vallású volt, amely döntő többségében szlovák anyanyelvű híveket jelentett, a néhány tízezernyi magyar, német és lengyel nemzetiségű lakos mellett.² Az egyházmegye főpásztora Párvy Sándor volt, aki 1904 óta töltötte be tisztségét, azonban időszakunkban már nem tartózkodott egyházmegyéje területén, hanem súlyos betegen Budapesten kezelték 1919. március 24-én bekövetkezett haláláig. Az egyházmegye irányítását helyette Kheberich Márton káptalani helynök, c. püspök látta el.³

1918. november első napjaiban az egész ország forradalmi zavargásoktól volt hangos. A nép — legtöbbször a hazatért katonák vezetésével — általában az uradalmakat, a zsidó boltosokat és a jegyzőket fosztotta ki, de előfordult sok helyen, hogy a tanítókat és a lelkipásztorokat is megtámadták.⁴ Területünkön is meglehetősen feszült volt a helyzet, több forrásból is arról értesülünk, hogy sok településen zavargások törtek ki. A Szepesi egyházmegyében nincs adatunk róla, hogy egyházi személyek ellen komoly atrocitások előfordultak volna, a szepesváraljai írgalmas rendház perjele is jelentésében arról számol be, hogy

¹ Balogh Margit – Gergely Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992*. Adattár. Budapest 1996, 185. o.

² A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész, Budapest 1912, Magyar Statisztikai Közlemények 42. kötet, 254-255. o. és V. rész, Magyar Statisztikai Közlemények 61. kötet, Budapest 1916, 246-277. o.

³ Salacz Gábor, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae III., München 1975, 13. o.

⁴ Hajdu Tibor, *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Budapest 1968, 99. o.; Minden egyházi levéltárban tucatjával találhatóak az ilyen atrocitásokról szóló jelentések.

a kegyetlen fosztogatások ellenére őket nem bántották.⁵ Azonban ennek ellenére az aggodalom általános volt, erre utal az irgalmas nővérek tartományfőnöknőjének november 20-i levele, aki a turdossini rendház feloszlatását kéri a püspöktől, mivel a nővérek *“védtelenül ki vannak téve a nép fanatikus dühének”*.⁶ A helyzet december elején tovább súlyosbodott, amikor Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža csehszlovák követ december 6-i megállapodása értelmében a megszállás előtt a magyar katonaságot már kivonták a területről, de a csehek még nem vonultak be, így minden rendfenntartó karhatalom nélkül maradt a vidék.⁷

Előfordult egyházmegyénkben is — csakúgy, mint az ország minden részében —, hogy helyenként a lakosság megtagadta papja járandóságainak beszolgáltatását. Létánfalván a hívek a plébános fáját nem voltak hajlandóak befuvarozni, egyrészt a rossz időjárásra hivatkozva, másrészt pedig azért, mert a fa olyan veszélyes és távol lévő helyen található, hogy senki nem akarta veszélyeztetni miatta igásállata épségét. Ez a hozzáállás természetesen nem elsősorban a forradalom számlájára írható, azonban nagyon jól példázza a korabeli közállapotokat. A plébános az egyházi hatóságtól kért segítséget, ahonnan azt a választ kapta, hogy forduljon a főszolgabíróhoz, ha a békés megegyezés semmiképpen sem lehetséges.⁸

A zavaros közállapotoknak köszönhetően az egyházmegyei igazgatásban is nehézségek merültek fel, mivel a posta egyáltalán nem, vagy csak teljesen megbízhatatlanul működött — főként a hazaözönlő katonák miatt, akik nemegyszer saját céljaikra lefoglalták a postavonatokat, a rakományt kiszórva — és az utazás is meglehetősen veszélyes volt a fenti ok következtében, illetve sokszor lehetetlen a vonatközlekedés szünetelése miatt.⁹ Jól példázza ezt az egyházmegyei autonómiai képviselőválasztás problémája, amikor az esperesi kerületekben nem tudtak a papok gyűléseket tartani, sőt, sok helyen még a szavazólapokat postán sem elküldeni.¹⁰

A forradalom a katolikus egyházra gyakorolt másik közvetlen hatásának tekinthetjük, hogy a püspökök november első napjaiban sorra adták ki a helyzetet óvatosan értékelő, de az új rendet minden esetben elfogadó körleveleiket. Egyedül a szepesi egyházmegyében nem tettek közzé ilyet.¹¹ Minden bizonnyal ez Párvy püspök súlyos betegségének és budapesti tartózkodásának volt köszönhető, Kheberich helynök pedig valószínűleg nem bírt felhatalmazással egy ilyen súlyos ügyben való hivatalos véleménynyilvánításra. Párvy feltehetően betegsége miatt nem vett részt a november 20-án Esztergomban tartott püspöki konferencián sem, és így nem írta alá a katolikus püspöki kar november 25-ei Károlyi Mihályhoz intézett nyílt levelét sem, melyben üdvözik a köztársasági népkormányt és támogatásukról biztosítják, igaz, csak addig, míg az állam és az

⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) P 1258 9. d. 3. t. Szepesi Lajos szepesváraljai perjel 1918. december 10-i levele

⁶ Szepeshelyi Püspöki Levéltár (továbbiakban: SzPL) Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/F 1690/1918

⁷ MOL P 1258 9. d. 3. t. Szepesi Lajos szepesváraljai perjel 1918. december 10-i levele; *Hajdu*, im. 159-160. o.

⁸ SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/F 1734/1918

⁹ SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/F 1630/1918

¹⁰ SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/F 1710/1918

¹¹ SzPL CD 162 Box 9. Körlevelek 1918

egyház egymással szoros kapcsolatban áll.¹² Tehát gyakorlatilag nem tudjuk, hogy Párvy püspök hogyan viszonyult a fiatal polgári demokráciához és a népkormányhoz.

Arról sem rendelkezünk sajnos semmilyen adattal, hogy az egyházmegye alsópapsága hogyan vélekedett az átalakulásról, illetve hogy a megalakuló helyi nemzeti tanácsokban egyes klerikusok részt vettek-e, mint sok helyen az országban.

A rossz postai és közlekedési viszonyok ellenére mégis több országos jelentőségű egyházi ügy helyi alakulását nyomon követhetjük a Szepesi egyházmegyében.

A forradalmi időszak egyik legjellemzőbb szervezete a Papi Tanács volt. A tanács november 7-én Budapesten alakult meg nagyrészt fiatal papokból Szalay Mátyás erdélyi menekült pap vezetésével.¹³ Programjuk a papnevelés gyökeres reformját, az alsópapság anyagi helyzetének rendezését, a papi nyugdíjreformot, papi üdülőhelyek, szanatóriumok és betegsegélyező pénztárak felállítását, a kepe, párbér stb. javadalmazási rendszer igazságos kárpótlás révén való eltörlését, a szolgálati pragmatika rendszerének behozatalát, külön budapesti püspökség felállítását, a túl nagy lélekszámú plébániák decentralizációját és új templomok építését, egyes istentiszteleti szertartásoknál a nemzeti nyelv érvényesülését, az egyházi zsinatok legalább 5 évenkénti megtartását, teljes egyházmegyei autonómiát, ebben a püspököknek a papság és a világi elem által történő választását, valamint a kanonoki intézmény korszerű reformját tartalmazta.¹⁴

A Papi Tanács Intéző Bizottsága november közepén egy köriratot intézett a püspökök kikapcsolásával közvetlenül az esperesi kerületek papságához, miszerint minden kerület jelöljön ki egy bizalmi férfit a helyi papság köréből, akik egy egyházmegyei gyűlésen minden tíz bizalmi után válasszanak egy képviselőt az Országos Papi Tanács képviselőtestületébe. A kezdeti elítélés után a püspöki kar november 20-i konferenciáján tudomásul vette a szervezkedést, azonban csak azzal a megkötéssel, hogy ez a főpásztorok felügyelete alatt történhet.¹⁵ Szalay erre reagálva pár nap múlva a programjukat tartalmazó memorandum kíséretében egy másik köriratot is szétküldött, azonban most már a főpásztorokhoz, melyben kérte, hogy adjanak ki körlevelet a tanács azonnali szervezésének szükségességéről.¹⁶

Még az első, közvetlenül az alsópapsághoz küldött körirat hatására területünkön is megindult a szervezkedés, még a püspöki kar jóváhagyása előtt. November 20. körül az egyházmegye több papja felkereste Szalay István pálmafalui plébánost azzal a kéréssel, hogy hívjon össze értekezletet a Papi Tanács ügyének megbeszélésére és a közös állásfoglalásra, valamint esetleg a csatlakozás kijelentésére. Szalayt szemelték ki az egyházmegyei tanács elnöki tisztjére, aki azonban a kérdésben főpásztora utasítását kérte. Valószínűleg nem Párvy püspöktől, hanem helynökétől

¹² A nyílt levelet a napilapok 1918. november 26-i számai közlik.

¹³ A Papi Tanácsról szóló szakirodalom: *Gergely Jenő*, A Papi Tanács. In: *Világosság*, 1973/3. sz., 167-174. o.; *Gergely Jenő*, A politikai katolicizmus Magyarországon, Budapest 1977, 107-118. o.

¹⁴ Pécsi Püspöki Levéltár (továbbiakban: PPL) 4898/1918

¹⁵ *Gergely 1973*, i.m., 169-170. o.

kapta a választ, miszerint nem szükséges az elnökséget elvállalnia.¹⁷ Úgy tűnik, az elkövetkező hetekben nem történt semmi az ügyben — feltehetően a püspök távolléte miatt, ilyen fontos ügyben a helynök hatásköre bizonyára korlátozott volt —, az egyházmegyei tanácsot sem alakították meg — szemben a legtöbb egyházmegyével. Erre utal Feschler Béla lipcsei esperes december 6-ai levele, aki szintén a püspök véleményét kéri a szervezkedésről, illetve kérdezi, hogy ebbe bekapcsolódhat-e. A helyzet azonban hasonló maradt, csupán azt a választ kapta, hogy a csatlakozásra nézve várják be a további utasítást.¹⁸ Időszakunkban nem hallunk többet a Papi Tanácsról egyházmegyénkben, valószínűleg a fentiek miatt a szepesi papság nem is küldte el képviselőit Budapestre a tanács 1919. január 15-16-ai, első és egyetlen kongresszusára, ami után a vidéki papság jó része amúgy is elfordult az egyre radikálisabbá váló szervezettől.

Az eset kapcsán ki kell emelnünk a szepesi papság lojalitását egyházi főhatósága állásfoglalásához, sok egyházmegyében csak utólag — vagy akkor sem — kérték ki a püspök véleményét illetve engedélyét az ügyben, pedig bizonyos források szerint Párvyt egyházmegyéje papságának nagy része nem látta szívesen a püspöki székben.¹⁹

A november 20-ai püspökkari konferencia a katolikus autonómia gyors megvalósítását is elhatározta a több mint fél évszázados vajúdság után.²⁰ A felsőklérus úgy gondolta, hogy a beállott nagy változások miatt az autonómiára az egyház szabadságának és vagyonának megvédése céljából sürgős szükség van. Elismerték a november 24-én megalakítandó Katolikus Tanácsot, melyet az autonómiai szervező kongresszusra már korábban megválasztott képviselők és az országos katolikus társadalmi szervezetek vezetői létesítenek. Emellett elhatározták az egyházmegyei ideiglenes autonómiai tanácsok haladéktalan felállítását is, a területenként megválasztott egyházi és világi autonómiai kongresszusi képviselőkből.²¹

Mivel a Szepesi egyházmegye papságát a korábbi országos autonómiát szervező gyűlésen képviselő Feltsek Nándor pápai prelátus elhunyt, új papi képviselő választása vált szükségessé, melyre a püspök minden esperesi kerületet fel is hívott. A kerületi választások azonban komoly akadályokba ütköztek: a felsőlipcsei kerület papságát nem lehetett összehívni a forgalmi akadályok miatt, csak postán kérhette be az esperes a szavazatokat, azonban azokat is csak hiányosan kapta meg; a szepesvéghelyi esperes bár elküldte a gyűlésre a meghívókat, de a megadott időpontban senki sem jelent meg, mivel valószínűleg nem kapták meg a leveleket, így sem megjeleni, sem a

¹⁶ PPL 4890/1918

¹⁷ SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/F 1614/1918

¹⁸ SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/a 1791/1918

¹⁹ *Persián Ádám*, Főkegyuri jog és katolikus autonómia. Budapest 1920, 11. o.

²⁰ A katolikus autonómia-mozgalom nagyon bőséges szakirodalommal rendelkezik, csak a legfontosabbak: *Török Kálmán*, A kath. autonómiai mozgalmak története. In: *Katolikus Szemle*, 1893. 351-374. o., 505-538. o., 710-726. o.; *Hanuy Ferenc*, Hetvenéves küzdelem az autonómiáért. Budapest 1918; *Hanuy Ferenc*, A katolikus autonómia főbb problémái. Budapest 1918; *Galántai József*, Egyház és politika. Budapest 1960; *Gergely Jenő*, A politikai katolicizmus Magyarországon. Budapest 1977; *Gergely Jenő*, A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon*. Budapest 2001

²¹ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL) I. 1. a. Püspökkari jegyzőkönyvek, 1918. november 20. 2. p.

szavazatokat elküldeni nem tudták. A kubini kerületben szintén nem tartottak gyűlést, mivel az *“a mostani forradalmi viszonyok miatt nagyon nehéz, sőt, veszélyes lett volna”*, csakúgy, mint az árvaváraljai kerületben, ahol legalább a szavazócédulák beérkeztek az espereshez.²² Nem tudjuk, végül is kit választottak meg az egyházmegye papi autonómiai képviselőjévé, de a cseh megszállás, majd pedig az államhatárok változása miatt valószínűleg az egész ügyet felfüggesztették.

A fentebb már többször említett püspökkari konferencián felmerült egy központi katolikus pénzügyi felállításának terve is Altenburger Gyula és ifj. Bordeaux Pál javaslatára. A bank részvényeit az egyházmegyei alapok, a javadalmak és más katolikus vagyonok jegyeznék. Persián Ádám, a katolikus ügyek kormánybiztosa is sürgette az intézmény létrejöttét, mert remélhető volt, hogy a kormány erre az intézetre bízna az egyházi birtokok felparcellázását a földreform során, és így ez adhatna az egyházi birtokok eddigi tulajdonosainak zálogleveleket, amelyek az állami járadékoknál is nagyobb biztonságot nyújtanának.²³ Mivel a javaslatról idő hiányában nem tudtak érdemlegesen tárgyalni a tanácskozáson, Csernoch hercegprímás levélben kérte ki a püspökségek véleményét a felállítandó intézményről. Szepesen a székeskáptalan véleményezte az ügyet, javaslatait a püspök is magáévá tette és értesítette róla az érseket. Eszerint a bank alapítását helyesnek tartják és készek majd az alapításban tőlük telhetően részt venni, azonban ennek idejét szeretnék késleltetni mindaddig, míg területi hovatartozásuk tisztázódni fog. De addig is a tárgyalásokhoz bizalmi férfinak dr. Rolny Frigyes apátkanonokot jelölték ki.²⁴

Eddig az általános, az országos szintű események helyi vonatkozásaival, illetve lecsapódásával foglalkoztunk. Azonban mivel egyházmegyénk híveinek döntő többsége szlovák ajkú volt, ez a nemzetiségek elszakadásának időszakában egészen speciális helyzetet teremtett itt — és természetesen a többi, szlovák többségű felvidéki egyházmegyében. Tanulmányomban csak a polgári demokrácia időszakával foglalkozom, vagyis amikor a terület még nemcsak államjogilag, de gyakorlatilag is a magyar kormányzat fennhatósága alá tartozott, így nem vizsgálom a megszállást és annak következményeit, azonban azt érdemes megvizsgálnunk, hogy a megszállás előtti bő egy hónapban egyházi vonatkozásban milyen jelei voltak a nemzetiségi feszültségeknek. Sajnos, ez a kérdés egyházmegyénkben nem olyan jól dokumentált, mint a Kassai és az Esztergomi egyházmegyében. Nem ismerjük az egyházmegye klerikusainak nemzetiségi összetételét, de az összlakosság arányából következően bizonyára nagyon sokan szlovák anyanyelvűek voltak, persze az más kérdés, hogy mennyire magyarosodtak el,

²² SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/F 1710/1918

²³ KFL I. 1. a. Püspökkari jegyzőkönyvek, 1918. november 20. 12. p.

²⁴ SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/a 1831/1918

az mindenképpen jelzésértékű, hogy a püspöki hivatal levelezésében csak elvétve találunk szlovák nyelvű iratot és a körlevelek nyelve is időszakunkban még kizárólag latin és magyar.

Hlinka András rózsashegyi plébános korábbi szerepe a szlovák nemzetiségi mozgalomban közismert.²⁵ Időszakunkban még a megszállás előtt, november 10-én szlovák nyelvű nyilatkozatban egyházi érdekekre hivatkozva szólította fel a felvidéki lelkipásztorokat, hogy csatlakozzanak a csehszlovák államalakulathoz, vagy legalábbis jóindulatú passzivitással viseltessenek iránta.²⁶ Sajnos ennek visszhangjáról a püspöki levéltárban, ahova elvileg erről valamilyen jelentésnek be kellett volna érkezni, nem találtam semmilyen forrást.

Hlinka tevékenységén kívül azonban csak egy olyan esetről értesülünk, amikor egyházi személy magyarellenességéről tesz tanúságot: a nagyrészt szlovák lakosságú Turdossin plébánosa már november elején kereken kijelentette, hogy az iskolában a tanítás ezentúl csakis szlovákul folyhat: *“nem kell semmi magyar”*. Igaz, hogy Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter már november elején elrendeli 200.532/1918. sz. rendeletével, hogy a nem magyar tanyelvű elemi népiskolák I. és II. osztályában a magyar nyelv tanítása nem kötelező, a 202.600./1918. sz. rendeletében pedig kimondja, hogy a nem magyar anyanyelvű községekben lévő községi és felekezeti elemi népiskolákban a tanítási nyelv a község, illetve az iskolafenntartó anyanyelve legyen.²⁷ Azonban a plébános erőszakos kijelentéséből kitűnik, hogy milyen célzattal tiltotta el a magyar nyelvet az iskolából, vagyis hogy nem a miniszteri rendeletek, hanem a magyarellenessége miatt. Az ügy következtében a három irgalmas rendi magyar tanítónőt a nővérek anyaházába rendelték, csak a szlovákul elég jól beszélő főnökasszony maradt a turdossini rendházban és egy szlovák anyanyelvű tanítónő, illetve testvére, egy óvónő.²⁸ Nagyon sajnálatos, hogy az egyházmegye papságának általános véleményét nem ismerjük ebben az igen fontos kérdésben, de a Papi Tanács ügyében tanúsított lojalitásából kiindulva talán feltételezhetjük, hogy ennek kapcsán is hasonlóképpen viselkedett.

Bár a kevés számú forrásból csak meglehetősen hiányos mozaikot tudtunk kirakni a Szepesi egyházmegye történetéről 1918 forró hangulatú novemberében, azonban bízunk benne, hogy egy apró rést mégis sikerült betapasztanunk vele az 1918-1919-es események hézagokkal tarkított épületén.

²⁵ Hlinka tevékenységére vonatkozó irodalom: *Steier Lajos*, A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós 1912; *Katus László*, A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: Magyarország története tíz kötetben, Magyarország története 1890-1918. Budapest 1978, 1003-1064. o.; *Katus László*, A nem magyar népek nacionalizmusának jellemvonásai és szerepe a soknemzetiségű Magyarországon. In: Történelmi Szemle, 1960/2-3. sz.; *Horváth Zoltán*, A nacionalizmus kifejlődése és a nemzetiségi kérdés alakulása a dualista Magyarország utolsó évtizedeiben. In: Századok, 1961/2-3. sz.

²⁶ *Salacz*, i.m., 9. o.

²⁷ Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár XV/1918. Körlevél és PPL XV/1918. Körlevél

²⁸ SzPL Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box 1918/F 1690/1918